

Szittyá Párizsban

Emil Szittyá, le vagabond de l'avant-garde

Institut Liszt, Párizs,
2022. IV. 22. – VI. 25.

A mikor Schenk Adolf (Avraham) Szittyá Emilre magyarosította a nevét, feltehetően nem számolt azzal, hogy bő egy századdal később ennyire komoly lesz az érdeklődés tevékenysége iránt a nyelvi határainkon kívüli Európában (is). Egészen meglepő ugyanis, hogy manapság Franciaországtól Németországon, Ausztrián és Svájcra keresztül Írorszáig akadnak kutatók, illetve részben gyűjtők is, akik szinte kivétel nélkül megszállott módjára mélyednek el ennek a titokzatos magyar csavargónak az élettörténetében és életművében úgy, hogy minden bizonnyal gondot okoz számukra már e szokatlan név helyes kiejtése is. Valójában Szittyát – a névválasztás tükrében – a kezdetekben még sokkal inkább az asszimilálódás erős belső kényszere hajthatta, hiszen később zsidóságát is elhallgatta, ám évtizedekkel rá pont az ellenkezője történt: a korábban hön áhított magyarságát tagadta meg végletes módon, és a magyar nyelv használatát is elutasította.

De hogyan és miért is került most különös reflektorfénybe ez a – valljuk be – számunkra, magyar kutatók számára is oly kevésbé vagy egyáltalán nem ismert, különc, avantgárd figura? A magyar modernizmus kutatás úttörői közül elsősorban Bodri Ferenc és Csaplár Ferenc Szittyá iránti érdeklődését Kassák Lajoshoz fűződő ambivalens kapcsolata keltette fel, ahogy a párizsi kiállítás kurátorának, Rockenbauer Zoltánnak is. De honnan a nemzetközi figyelem? Szittyá hipergrafomán alkat volt, ontotta magából a szövegeket, cikkeket, tanulmányokat, könyveket – nem csupán anyanyelvén, de németül és franciául is. Elképesztő számú írása jelent meg életében és halála után újabb és újabb kiadásokban, de ennek többszöröse maradt fiókban, ám a megjelent írásainak, főleg kismonográfiáinak egy része a nemzetközi kutatás számára máig megkerülhetetlen.

Szédületesen szerteágazó és gazdag networköt épített ki a 20. század elejének legfontosabb művészeti centrumaiban, Bécsben, Berlinben, Zürichben és Párizsban egyaránt, tehát nem véletlen, hogy előbb-utóbb külföldi kutató kollégáink is valahogy belefutnak a nevébe. Némi túlzással, cikkem nem éppen szűkre szabott terjedelmé is kevés lenne csupán a nevek felsorolására, hogy ki mindenkivel állt kapcsolatban, kikkel foglalkozott, s milyen szerteágazó témákról írt. Talán éppen ez a szövevényes életút, a túlságosan is szerteágazó aktivitás akadályozta meg, hogy Szittyá Emil életművéről összefoglaló

monográfia jelenjen meg. Természetesen a Rockenbauer által kurált kiállítás sem vállalkozhatott erre, ám az igény teljesüléséhez vezető úton fontos mérföldkönek tekinthető.

Csavargások Kassákkal – Párizs

Kassák 1909-ben Stuttgartban ismerkedett meg az akkor már évek óta csavargó Szittyával, aki széles irodalmi, zenei és képzőművészeti tájékozottságával oly mély benyomást tett rá, hogy mintegy fél éven keresztül együtt vándoroltak egészen Párizsig. Szittyá ugyan kisebb-nagyobb szélhámosságokra és a koldulás fortélyaira is megtanította honfitársát, de az utókor leginkább azért lehet hálás neki, mert valójában ő volt az, aki felnyitotta Kassák szemét, és kaput nyitott számára a modern művészet felé. A vándorlás során múzeumokban, galériákban és kávéházakban Szittyá Kassáknak rögtönzött kiselőadásokat tartott az antik és a modern művészet kimagasló teljesítményeiről, és az ő segítségével ismerkedett meg Párizsban az akkori legmodernebb művészek alkotásaival, többek között Henri Rousseau vagy Pablo Picasso művészetével is. Mindebbe akkor még persze nem tudott oly mértékben elmélyedni, mint Szittyá, aki tovább kitarított Párizsban. Kassákot a nyomorgás elűzte a Fények Városából.

Cendrars

Szittyá ezt követően, bár rövid időre, hazatért Budapestre, illetve Bécsben megfordult a korszak vezető irodalmi és festészeti köreiből is, de 1911-ben már újra Párizsban találjuk, ahol *Das Neue Menschen* címen anarchista folyóiratot alapított Hans Richterrel, a majdani dadaista festővel és filmmel. Egy évvel később már *Les Hommes Nouveaux* címen jelent meg a lap, és német szerkesztőtársát a svájci származású Frédéric Louis Sauterre cserélte, aki később Blaise Cendrars néven vált világhírű költővé és íróvá. A hasonlóan vagabund típusú figurával együtt is laktak egy nyomorúságos kis szállodai szobában, amelynek falait – ha hinni lehet a forrásoknak – az akkoriban szintén a nyomor szélén tengődő Chagall képeivel tették otthonosabbá. Szittyá bejáratos volt az ismert párizsi műteremházba, az ikonikus La Ruche épületébe, és ő ismertette össze Chagallt Cendrars-sal. A La Ruche lakója volt akkoriban Chaïm Soutine is, kőről évtizedekkel később kismonográfiát jelentetett meg.



↑
 SZITTYA Emil:
*Kompozíció zöldben és
 feketében, é. n., olaj,
 karton, 45×54 cm,
 Goldring-gyűjtemény
 HUNGART © 2022*

A magyar kubisták közül Csáky József és rövid ideig Miklós Gusztáv szintén a Kaptár műtermeiben tevékenykedtek; más forrásokból tudjuk, hogy Cendrars-ral ők is szoros kapcsolatban álltak. Hogy Szittyát ismerték-e, egyelőre nincs bizonyítékunk, ám nehéz elképzelni, hogy ebben az igen összetartó kis párizsi magyar kolóniában ne futottak volna össze.

Dada

A világháború kitörésekor szerencséjére éppen Brüsszelben tartózkodott, ahol elkezdte írni pszichoanalízis elleni regényét a Vámos Rousseau-ról, melyet aztán 1915-ben Budapesten jelentetett meg németül. Akkoriban Budapest Bécs mellett a pszichoanalízis legfontosabb fellegvárának számított, ezért érdekes lenne megvizsgálni, hogy dr. Ferenczi Sándor vagy jó barátja, az analízisben szintén járatos festő, Berény Róbert miként fogadhatták Szittya könyvét. Ha voltak is visszajelzések, valószínűleg Szittya fittyet hányt honfitársai véleményére, hiszen ekkor is rendszeresen utazgatott, és fő bázisát már áttette Zürichbe. Hogy ebben az új centrumváltásban mennyi volt a ráérzés, nem lehet tudni, de az bizonyos, hogy a legmodernebb művészeti tendenciák akkoriban már Zürichben összpontosultak.

1915-ben Hugo Kerstennel egy újabb, többnyelvű lapot indítottak, amelyben helyet biztosított egykori csavargótársának, Kassáknak is. *Csata* című szabadversét

német fordításban közölte Szittya, s ugyanitt Apollinaire képverse franciául, Marinetti írása a futurista mozgalomról olaszul jelent meg. A Szittya által szerkesztett és kiadott internacionalista lapok kitűnő ajánlólevélként szolgáltak a dadaisták körében, hiszen a szerkesztőtársak – Hans Richter, illetve Walter Serner – jelentős szerepet játszottak 1916-ban a zürichi dada létrejöttében. Szittya szívélyes viszonyban állt Hugo Ballal és Emmy Hennings-szel is, de a Cabaret Voltaire-ben megismerkedett Tristan Tzarával, Else Lasker-Schüllerrel, Christian Schaddal, Hans Arppal és Viking Eggelinggel is, tehát ismét a korszak legprogresszívabb művészeti köreiből forgolódott, bár később tagadta, hogy valaha is dadaista lett volna.

Budapest

Dacára annak, hogy mindeközben zajlott a világháború, Szittya valósággal ingázott Budapest és Zürich között. Újra találkozott Kassákkal, és bármennyire is meglepő, anyagilag is támogatta őt. Segítségével jelent meg Kassák első kötete, az *Éposz Wagner maszkjában*, és ő beszélte rá cimboráját a lapalapításra is. A *Tett* című avantgárd lap indulása egyértelműen a Szittya által összegyűjtött anyagi forrásoknak volt köszönhető, ám Kassák hitelt adott a korszakban Szittyáról terjedő híradásoknak, mely szerint provokátor, illetve kém volt, ezért barátságuk az első szám megjelenésekor véglegesen megszakadt. A vádak szerint Szittya mint „besúgó és bizonyítékgyá-



SZITTYA Emil: *Tánc*, é. n.,
gouache, papír, 48,5×64 cm,
Goldring-gyűjtemény
HUNGART © 2022



ros” vett részt abban a konspirációban, amit a német hírszerzés tisztje, Hermann Konsten őrnagy vezetett az antantbarát Károlyi Mihály diszkreditálására. A források tanúsága szerint az őrnagy megbízásából valóban állított össze sajtószemléket hazai és külföldi lapokból, de mindössze ennyi lehetett Szittya bűne. A támadások kivédésére *Horizont* címen újabb lapot indított, de még a Károlyi-kormány regnálása alatt, 1919 elején végleg elhagyta az országot.

Bécs-Berlin

Rövid bécsi tartózkodást követően nyolc éven keresztül Berlin vált Szittya főhadiszállásává, ahonnan továbbra is sokat utazgatott. Folyamatosan publikált, *Horizont-Flugschriften*, illetve *Horizont-Hefte* címen újabb lapokat adott ki többek között ismét Hans Richterrel, de saját könyvei is jelentek meg, melyek közül az önéletrajzi ihletésű, korrajznak is beillő *Das Kuriositäten-Kabinett* vált a legismertebbé.

Mindeközben ontotta magából a művészeti témájú írásokat. A reneszánsztól a kortársakig ívelő palettán minden és mindenki elért. Esszéket, kiállításkritikát jegyzett német szaklapokban (*Der Querschnitt*, *Das Kunstblatt*, a *Faust*, a *Weltkunst*) többek között olyan művészekkel kapcsolatban, mint Van Gogh, Chagall, Francis Picabia, Georg Grosz, Otto Dix, Robin Christian Andersen, Koschka, Robert Delaunay, André Derain, Marie Laurencin vagy Alexander Calder.

Nagyon úgy fest, hogy a berlini emigráció magyar tagjaival nem került kapcsolatba, nem is írt róluk cikkeket – valójában tudatosan kerülte a magyarokat. A zömében Károlyi-párti magyar emigránsok szemében mégiscsak persona non grata lehetett Szittya, ugyanakkor ő maga is orrolt a honfitársaira, akik néhány évvel korábban kitaszították maguk közül.

Újra Párizsban

1927-ben újra Párizsban telepedett le, és bár még sokáig kizárólag németül írt, Hitler hatalomátvétele után egyre inkább áttért a francia nyelvű publikálásra. Soha nem tanult meg igazán franciául, mindvégig fordítók segítségével szorult. Itt sem nagyon barátkozott már magyarokkal, holott a Dôme kávéház rendszeres látogatója volt, ahol akkoriban például Tihanyi Lajos is törzsvendégnek számított. Az biztosra vehető, hogy Czóbellal hosszú éveken keresztül kapcsolatban állt, hiszen egyik kiállításáról kritikát írt, illetve festménye is volt Czóbeltől. Ettől eltekintve a magyar szálak már nem igazán működtek, de továbbra is rengeteget értekezett nemzetközi művészeti témákban. Írásai jelentek meg többek között a svájci festészet modern tendenciáiról, a francia tájképfestészetéről, a franciaországi német festészetéről, kismonográfiát adott ki Léopold Gottliebéről, Arthur Bryksről, Bernhard Hoetgerről stb.

Párizsban sem adott fel a lapkiadással. Hitler hatalomra jutásakor indította antináci politikai-kulturális lapját, a *Die Zonét*. Ekkor már nős volt, feleségét, Erika Drägert hamburgi divattervezőt a Dôme kávéház teraszán ismerte meg, és e frigyből leánygyermekük született, Jeanne. Párizs német megszállása előtt néhány nappal gyalog menekültek el a fővárosból, és egy Toulouse melletti menekülttáborba kerültek. Szittya a francia ellenállásba is bekapcsolódott, és ennek köszönhetően a felszabadulást követően a Francia Kommunista Párt a Montparnasse-on utalt ki számukra egy kis lakást. A háborút követően újra aktivitásba lendült, kiállításokat szervezett, és ekkor már ő maga is sokat festett. Továbbra is publikált, könyveket adott ki, kismonográfiákat írt többek között Picassóról, Marquet-ról, Soutine-ról, valamint regényeken és drámákon dolgozott – ezek jó része azonban kéziratban maradt. Utolsó megjelent könyve a *82 réves pendant la guerre*



↑ SZITTYA Emil:
Absztrakt figura, é. n.,
olaj, papír, 32×20 cm,
Goldring-gyűjtemény
HUNGART © 2022

1939–1945 (1963), izgalmas lélektani összeállítás arról, hogy milyen álmokat láttak az emberek a világháború idején. Ez utóbbi műve idén újra kiadásra került franciául Párizsban, ami újabb löketet adott a Szittya iránti érdeklődésnek Franciaországban.

Kiállítások

A legnagyobb figyelem az utóbbi hónapokban mégsem az irodalmi tevékenysége, hanem képzőművészeti alkotásai felé fordult Párizsban. Ez elsősorban a Liszt Ferenc Intézetben (leánykori nevén Párizsi Magyar Kulturális Intézet) rendezett, Rockenbauer Zoltán által kurált tárlatnak volt köszönhető, mellyel párhuzamosan a Quai Voltaire-en, a Galerie Laurentinben nyílt szatellitkiállítás Szittya munkáiból. A főleg gouache és olajképek mellett akvarellek és pasztellek is bemutatásra kerültek. A magyar intézetben mintegy 60 kiállított mű szerepelt, köztük egy tucatnyi hazai magángyűjteményekből érkezett, a magángalériában pedig mintegy 40 alkotás volt megtekinthető. Mindkét tárlatot gazdagon illusztrált katalógus kísérte.

Hogy e titokzatos magyar vagabund festőként is működött, már korábban tudható volt, hiszen Budapesten is nyílt kiállítása 1989-ben a Kassák Múzeumban, ám az ismert képanyag az utóbbi évekig is csupán néhány tucatnyi műre korlátozódott. Rockenbauer párizsi kutatásainak köszönhető, hogy a megismert oeuvre nem csupán számszerűleg sokszorozódott meg, de a képekről, Szittya képzőművészeti tevékenységéről való ismereteink is exponenciálisan kiteljesedtek. A kiállítás kurátora néhány évvel ezelőtt a francia fővárosban került kapcsolatba a

Szittya-hagyaték őrzőjével, Laurent Goldring úrral, és így vált kutathatóvá, illetve bemutathatóvá a több száz műre tehető anyag. A két párizsi kiállítás anyaga is elsősorban ebből a hagyatékból származó válogatás.

Szittya maga egy 1964-es, önéletrajzi írásában arról tett említést, hogy akkor már 50 éve festett, tehát – amennyiben szavának hihetünk – már az 1910-es évek elején születtek képzőművészeti alkotásai. Első önálló kiállítására csupán 1958 novemberében került sor a párizsi Galerie Gislernél, de hogy itt a korábbi munkái közül is bemutatásra kerültek-e darabok, nem tudjuk. A legkorábbi forrásnak tekinthető, hogy már 1922-ben címlapot rajzolt a *Gebete über die Tragik Gottes* című írásának, amely a *Horizont-Hefte* égisze alatt jelent meg, de eddig egyetlen példányát sem sikerült felkutatni a lapnak. Sajnos azokat a rajzait sem ismerjük, amelyeket még korábban, 1915-ben rajzolt barátai számára az Henri Rousseau-ról írt regényének borítójára, de annyi bizonyosnak tűnik, hogy ezek a művei avantgárd szellemben születtek.

A Párizsban kiállított művek datálása igen nehézkes, hiszen kevés a kapaszkodó. Rockenbauer éppen ezért óvatosabban kerülte a datálás kérdését, míg a magángalériás bátrabban – akár az 1920-as, 30-as évekre is datálta Szittya egyes, a képek átlagától markánsabban eltérő stílusban megfogalmazott műveit. Mindkét kiállításon többnyire kis méretű, intim munkák sorakoztak, hiszen Szittya meglehetősen szűkös lehetőségei nem kedveztek a nagyobb kompozícióknak. Festményei első blikkre nonfiguratív munkáknak hatnak, ám hosszasan szemlélve (vagy esetleg gondolatban elfordítva) őket a kaleidoszkópszerű kavalkádból előbukkan egy-egy táj, arc vagy többalakos jelenet, néha egy-egy csendélet. Ez a vélhetően a tudatalattinak is teret engedő, nagyon is tudatos metódus híven tükrözi Szittya sokszor rejtőzködésre szoruló, titokzatos alakját. Ilyen értelemben minden egyes képe egy rejtélyesen felszínre törő önvallomás. Nem véletlen, hogy néha az az érzésünk támad, hogy valójában egyfajta önarcképekkel állunk szemben, más esetekben viszont sorjáznak a szabad asszociációs inspirációk, bármennyire is elvont az alkotás. Rockenbauer éppen ezért katalógusban írt tanulmányának végkövetkeztetéseként Szittya festészetét közelebb érzi a szürrealizmushoz, mint az expresszionizmushoz.

Szittya családja előtt titkolta korábbi vagabund életét, és művészeti tevékenységéről sem igazán beszélt, festményeit is elzárkózva, titokban hozta létre. Feleségét, Erikát szinte sokkolta mindaz, amit megtudott férje halálát követően, de szerencsére megőrizte gazdag képi hagyatékát az utókor számára.

Hogy alakja továbbra se merüljön feledésbe, arról nem csupán a most nemzetközi szinten is széles körben folyó kutatások és Szittya könyveinek sorozatos újrayomásai gondoskodnak. A párizsi kiállításokkal párhuzamosan a helyi zsidó múzeumban (Musée d'art et d'histoire du judaïsme) minikonferencia is zajlott Szittya tevékenységét görcső alá véve, melyen a kurátor, Rockenbauer Zoltán mellett a téma másik legavatottabb szakértője, Gucca Magdolna, valamint Cserba Júlia, Laurent Goldring, Pascale Samuel és Sophie Krebs vettek részt. Mme Krebs, a korszak egyik legelismertebb szaktekintélyének számít világszerte. Résztvétele a kerekasztal-beszélgetésen komoly eredményt hozott, hiszen révén a Musée d'art moderne de Paris-ba került a festő mintegy tucatnyi alkotása, sőt néhány Szittya a Centre Pompidou gyűjteményét is gazdagítja ezentúl. Rockenbauer tárlata a tervek szerint vándorkiállításá avanszáva más európai nagyvárosok magyar intézetébe is ellátogat a közeli jövőben.